

Т.Євсєєва

**ДІЯЛЬНІСТЬ СПІЛКИ “ВОЙОВНИЧИХ БЕЗВІРНИКІВ”
УКРАЇНИ ПІД ЧАС СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ
1929-1933 рр.**

Спільні дії компартійного керівництва й місцевих партійних організацій, профспілок, сільрад, комітетів незаможних селян та органів ДПУ, спрямовані на проведення суцільної колективізації, не змогли забезпечити підтримку переважної більшості мешканців села. Потрібна була додаткова форма організації селян, за допомогою якої можна було здійснювати ефективний контроль над ними. Однак досвід створення безпартійних селянських конференцій у 20-х рр. переконливо продемонстрував небезпеку існування, бодай розрізнених, селянських спілок для режиму. Вони неминуче ставали організаціями, які могли переможно конкурувати з РКП(б)¹. О. Ганжа констатує, що в той період керівництво залишалося за більшовиками лише тому, що на селі не було інших політичних організацій, уповноважених легально керувати селом. А страх втрати контролю над селом був настільки великим, що більшовики заборонили навіть утворення фракцій незаможників на з'їздах, оскільки це, як вважав ЦК партії, могло перетворити їх на зародки селянських спілок.²

Тому допомогу у прискоренні темпу індустріалізації СРСР і соціалістичної перебудови сільського господарства шляхом посиленої організації радгоспів та колгоспів мала надати створена у 1925 р. Спілка войовничих безвірників СРСР (СВБ СРСР) та її республіканське відділення – СВБ УСРР. З 1929 р. Спілку почали розглядати не лише як пропагандистську організацію і, з огляду на це, розширили поле її діяльності. Другий Всесоюзний з'їзд СВБ у червні 1932 р. офіційно закріпив три напрямки антирелігійної роботи Спілки, за якими вона фактично розвивалася з 1929 р.: 1) антирелігійна агітація і пропаганда; 2) практична антирелігійна робота, безпосередньо пов'язана з соціалістичним будівництвом та боротьбою за новий побут; 3) участь у місцевому господарчому житті й кампаніях³.

Особливого значення з'їзд надав двом останнім розділам. Зокрема “практична антирелігійна робота” на селі передбачала: участь у проведенні агромінімуму та контрактації засівів; допомогу радвладі в організації колгоспів і зразкове проведення безвірниками хлібозаготівель; участь в організації “досвідних полів”; проведення самоподаткування; боротьба за врожай та збільшення засівної

площі. До компетенції місцевих осередків віднесли й допомогу в розповсюдженні державних позик, сприяння місцевим господарчим органам у проведенні тракторизації сільського господарства та збір коштів на підтримку ініційованих Всесоюзною або Всеукраїнською центральною радою СВБ акцій: створення тракторної колони “Безбожник”; побудову літака “Безвірник України” та підводного човна “Воинствующий Безбожник”, допомогу в справі проведення в життя загального навчання тощо. Закриття церков і ліквідацію релігійності серед населення нацменівських районів з’їзд радив проводити в порядку поточної роботи, адже це було пов’язано з адміністративними заходами⁴.

Головним методом, за допомогою якого було зручно об’єднувати селян та ефективно ними керувати, обрали, звісно “за ініціативою самих осередків СВБ”, соцспівзмагання. Суть цього методу полягала в обов’язковій організації безвірниками змагання між осередками за виконання директив партії і забезпечення, таким чином, проведення господарських та політичних кампаній на селі. Організуючи таке “соцспівзмагання”, кожен осередок, як частина позапартійної громадської організації, мусив обов’язково координувати свої дії з місцевим партосередком, комсомольською організацією, з культкомами профспілки й кооперативу, з правлінням клубу, сельбуду або хати-читальні. Підтримка соцспівзмагання між місцевими осередками СВБ та об’єднання з ними в роботі вважалася головною передумовою успіху безвірницького руху⁵.

Для повноти контролю та уникнення формального підходу до висунутих ініціатив кожний осередок мусив вести суворий облік власної діяльності. В обов’язковому порядку складали письмовий договір в трьох або чотирьох примірниках. Два з них залишалися у сторін-укладачів. Третій надсилався до безпосередньої вищої безвірницької організації (осередки повинні були надсилати його до рай- або окрради; договір між окружними радами – до Всеукраїнської центральної ради), а четвертий – до редакції місцевої газети або газети “Безвірник”. В крайньому разі хоч до редакції стінної газети. Головні вимоги до договору про соцспівзмагання висувалися такі: ясність, конкретність і точність. Тобто ініціювати виклик на соцспівзмагання був зобов’язаний кожен осередок і звертатись він мусив тільки до конкретного безвірницького осередку⁶.

Більше того, кожен місцевий осередок СВБ мусив у обов’язковому порядку вести картки або щоденники. Вони могли бути

групові (якщо певне завдання покладалося на невелику групу осіб, бригаду тощо) та індивідуальні (коли завдання доручали одному безвірнику). Крім згаданих треба було вести ще картки-зведення досягнень та хиб у роботі співзмагання всього осередку в цілому. а всі записи – вести систематично й чітко⁷. На практиці діяльність членів СББ України виглядала інакше.

В СРСР усі релігійні конфесії вважалися глибоко ворожими з точки зору ідеології будівництва соціалізму та шкідливими для класової самосвідомості пролетаріату й селянства. Тому темпи колективізації та виконання першого п'ятирічного плану до певної міри залежали від успішної заміни християнських традицій радянськими. Насамперед це стосувалося найбільших християнських свят – Різдва та Великодня. Адаже під час святкових літургій кожен священик говорив не тільки про те, що Бог є любов, а Христос заповідав любити ближнього, як самого себе. Цілком імовірно, що мовою притч та Святого Письма з церковного амвона нагадувалося й про те, що Господь заповідав “не убий; не вкради; не побажай майна ближнього свого”, а невиплату заробітної плати християнський катехізис відносить до категорії смертних гріхів так само, як і вбивство.

Найбільш мужні панотці під час проповіді нерідко досить відверто називали речі своїми іменами: класову боротьбу – братовбивством, індустріалізацію та колективізацію – “антихристовим будівництвом”, яке обов'язково призведе до Страшного суду. Так у с. Дмитрушках на Уманщині священик Ладога навесні 1929 р. почав святити від голоду зерно, ховаючи його в особливій скрині. Він переконував селян: “На той рік буде голод і той, хто свяченого зерна не матиме, помре з голоду ...”⁸. Зайве пояснювати наскільки актуальними були такі святкові звернення і для поставлених на межу виживання селян, і для сільських активістів, на яких опиралася влада.

Тому до руйнації таких генетичних рис української культури, як внутрішня релігійність, селянськість (антеїзм), які проймали свідомість і селянина, і інтелектуала, а з ними — неповторного традиційного укладу життя українського села радянська влада підійшла досить “грунтовно”. Формування потрібних умов відбувалося з залученням всіх можливих ідеологічних та практичних методів роботи. Насамперед, проголосивши, що колгоспник ще не соціаліст і в артілі його соціалістичне перевиховання лише починається, а саме це “соціалістичне перевиховання” – своєрідним особливим видом класової боротьби⁹, – офіційна преса створила відповідну пропагандистську атмосферу. Наголошуючи на існуванні

надлюдської експлуатації колоніальних народів їхніми капіталістами, котрі як “вампіри іклами вгризаються в горлянку й ссуть кров нещасних, замучених і голодних жертв”, “Безвірник” нещадно “викривав” “закордонні наклепи” про переслідування релігій в СРСР, радянський демпінг на світовому ринку та існування примусової праці. Натомість, опираючись на слова Сталіна про перетворення праці в нашому будівництві на підставі вільного соцзмагання “на справу честі, слави, відваги й героїства”, переконував “трудящих усього світу” в тому, що “в країні, де господарями будівництва і держави є трудящі саме слово “примусова праця” звучить як верх нахабства й безглуздя”¹⁰.

Перетворити працю в колгоспі на героїську справу практично й тим самим збудувати соціалістичний лад, радянська влада намагалася за допомогою впроваджуваних безвірниками так званих нових соціалістичних методів – праці на колектив, соцзмагання й ударництва, колективної відповідальності за виконання планів, зустрічних планів, громадського буксиру, тотального здавання хліба державі тощо¹¹. Ці “сучасні” методи, за умови їх щоденного застосування безвірниками, повинні були повністю витіснити релігію з життя селян.

Насамперед, влада зосередилася на руйнації традиційного в Україні християнського календаря польових робіт. Український селянин мав особливу філософію землі. Він шанував свою власну землю як якусь велику і таємничу святиню. Для нього земля крила в собі набагато більше обітниць і таємниць, ніж просторі небеса. Тому віддалення від рідної землі означало віддалення від самих основ, від резервуару власної живучості. Так само, як в ранньому Старому Заповіті віддалення від рідного краю грозило людям віддаленням від свого Бога. Обробляючи своє поле, українець часто молився з пошаною до обробленої землі, засівав її обов’язково з непокритою головою. Закінчував свій засів висіянням гарного хреста при дорозі, який виразно благословив би і землю, і ниву, і майбутні жнива¹². Також щороку за участю священника поля обов’язково освячувалися, відправлялися молебні про дощ, про порятунок від шкідників тощо.

Колгоспна ж індустріалізація землі мала позбавити українського селянина його священного відношення до святої землі, позбавити останню будь-яких духовних якостей для нашого селянина, зробити його байдужим до предмету праці пролетарем. З огляду на це, практичний бік справи зміцнили надійною правовою базою. 30 серпня 1930 року ВЦВК і РНК спеціальним “Положенням про

добровільні товариства й об'єднання" зобов'язали останніх "взяти активну участь у соціалістичному будівництві в СРСР" (ст.1). При цьому їхня діяльність мала бути співзвучною з "державним планом народного господарства й соціальним та культурним будівництвом" (ст.3)¹³. У січні наступного року московських керівників підтримали в Харкові. Постанова РНК УСРР "Про весняну сільськогосподарську виробничу кампанію на 1931 рік" передбачала, що її проведення забезпечить рішучу перемогу суцільної колективізації на Україні й ліквідацію куркульства як класу по основних районах колективізації¹⁴. Тобто уряд силою закону примусив всі центральні й місцеві радянські та громадські організації України зробити основним змістом своєї роботи всебічну допомогу проведенню суцільної колективізації.

Слідом за вищими партійними керівниками, Ом. Ярославський від імені Центральної ради СВБ СРСР заявив, що очолювана ним спілка "не має якоїсь особливої лінії, яка б відрізнялася від лінії партії. ЦР СВБ дає та розвиває ті директиви, які дає партія"¹⁵. Спілка войовничих безвірників України на березень 1931 р. налічувала вже 1 млн. 400 тис. членів. Тому на неї, як на одну з найбільших громадських організацій на селі, покладался обов'язок брати безпосередню участь у виконанні виробничих завдань і планів, накреслених партією та урядом. Насамперед від селян-безвірників вимагали виявляти ініціативу в справі переходу свого села на колективне господарство, зміцнювати старі колгоспи та залучати до них нові маси одноосібників, а також активно мобілізувати колгоспників та бідняцько-середняцької маси села на виконання й перевиконання завдань весняної сільськогосподарської виробничої кампанії. Для цього райради, осередки СВБ у колгоспах, радгоспах, селах та активісти-безвірники не тільки мусили знати план засівної кампанії району, свого колгоспу, радгоспу, села, але й всі без винятку зобов'язувалися розробити конкретні плани своєї участі у проведенні засівної кампанії, створити ударні бригади та забезпечити перевірку виконання завдань.

Окрім того передбачалося, що безвірник буде "застрільником" зустрічних планів сівби, проведення спільної оранки в одну борозну, весняного засіву суцільними масивами, активно боротиметься за виконання заходів щодо підвищення врожайності, встановленого урядом закону про агромінімум, своєчасну стовідсоткову очистку та протруювання всього насіння ярих зернових культур. Поряд із зразковим виконанням агрономічних заходів,

члени осередків мусили домагатися разом з іншими організаціями, щоб ці заходи цілком виконувало все село, колгосп, радгосп.

Водночас осередки СВБ повинні були брати найактивнішу участь у створенні спеціальних шкіл ліквідації “аґроколгоспної неписьменності”, забезпечуючи програми їх занять питаннями антирелігійної пропаганди та масово охолювати села так званою аґропропагандистською роботою. Центрами популяризації партійних завдань засівної кампанії та агрономічних знань мали стати сільбуд і хата-читальня, а “бойовим органом мобілізації мас” – стінгазета. Для посилення пролетарського керівництва у колгоспному будівництві, особливо у щойно створених колгоспах, за постановою уряду туди надіслали дві тисячі робітників, серед яких було багато “кращих робітників-безвірників”.

Підготовка та проведення посівної кампанії в колгоспах тривала з кінця грудня до початку травня. Саме тоді осередки СВБ поряд з сільськогосподарськими роботами мусили проводити масові антиріздвяні та антивеликодні заходи. Але на початку першої п’ятирічки антисвяткові місячники були формальними й малоефективними. Офіційний орган української СВБ — журнал “Безвірник” — після огляду районних газет Правобережжя, Лівобережжя та Степової України за період з 20 грудня по 15 січня 1931 р. нарікав, що газети або зовсім обминають питання боротьби проти релігії, або приділяють йому незначну увагу. Внаслідок цього “минулі різдвяні свята відзначалися прогулами, нищенням худоби для п’яного святкування й на продаж, що особливо злочинно в той час, коли перед нами стоїть завдання посиленого розвитку скотарства”¹⁶. Далі “Безвірник” зазначав, що Мелітопольська газета “Радянський степ” “також мовчала, хоч у ній за цей період є не один допис про нищення глитайнею худоби. Селидилівська районна газета “За Суцільну Колективізацію” теж мовчала, хоча у районі є чимало сектантів менонітів. Газета Оріхівського РВК “Ленінським Шляхом” до 7 січня теж жодного рядка не дала про антиріздвяну кампанію, хоча злочинне нищення худоби в районі подекуди доходить жахливих розмірів: у селі Преображенці глитай Передирій зарізав 15 овець”¹⁷. За недбалість у проведенні антиріздвяної кампанії дісталася і газеті “Колективіст Буринщини”, котра помістила антирелігійний матеріал “тільки 10 січня поряд із дописом про те, що голова Михайлівської сільради не тільки зірвав організацію червоної валки хлібозаготівель, але й залишив поза увагою той факт, що місцевого священика не оподатковано належним чином, а сільський комсомолец Свирина гостинно дав

попові квартиру у своїй хаті. При цілковитій відсутності антирелігійної роботи піп урочисто правив на Різдво в церкві, а після служби люб'язно випивав з комсомольцем Свириним¹⁸. Приблизно такою ж ситуація була й під час Великодніх свят. Замість “якнайенергійнішої праці” значна частина молоді продовжувала відвідувати святкове богослужіння, вживати паски, крашанки тощо.

Селяни на практиці переконувалися у тому, що заможне життя у колгоспі неможливе, навпаки, вони дуже швидко опиняться на межі виживання: і фізичного, і духовного. В цей період пропагандистський тиск влада доповнила посиленням адміністративними заходами по закриттю церков. Методи застосування цих заходів не відрізнялись особливою різноманітністю. Найпоширенішим були розорення податками релігійних громад, відмова перереєструвати або тиск на віруючих з метою примусити їх вийти зі складу п'ятидесятки. Ось витяг зі скарги від уповноважених Ярмолинецької та Сказинецької католицької громади Ярмолинецького району Вінницької області (нині Хмельницька область) від 5 серпня 1932 р.: “Як тільки ми привеземо ксьондза, районна влада відмовляється його реєструвати, хоча податки громада платить вчасно. Зазвичай дістають з архіву справи косяолю, прискіпливо вивчають, чи виконує громада всі вимоги районної влади, а потім дають обіцянку зареєструвати ксьондза через годину, дві, на другий день і т.д. А в результаті отримуємо наказ забиратися геть, бо будемо арештовані і ми, і ксьондз”¹⁹. Стосовно православних громад при перереєстрації часто використовувався прийом запису до іншої орієнтації: патріаршу – до синодальної або навпаки і т. ін. Практикувалося також обкладення релігійної громади податком “з будівлі та рентою” у невиправдано великих розмірах, а потім – накладання штрафів за його несвоєчасну плату та опис особистого майна віруючих, хоча це було офіційно заборонено циркуляром НКФ СРСР від 20 лютого 1931 р.²⁰.

Дієвим засобом закрити храм або, принаймні, не допускати проведення богослужінь, було навмисне (з боку влади) розірвання угоди між райвиконкомом або сільрадами та громадами на користування церквою. З цією метою місцевий райвиконком або сільрада ставили перед громадою вимогу в найкоротший термін (за місяць, тиждень, а іноді — за три дні) відремонтувати церкву. При цьому реальний стан споруди до уваги не брався і не дозволялося провести серед віруючих збір коштів.

Найпоширенішим методом боротьби з релігією в селі був фінансовий тиск на священиків або фізичне знущання над ними.

Ось яскравий приклад. На початку 1932 р. священник с. Калитинець Юринецького району Ксенофонт Ванькевич звернувся зі скаргою до республіканської прокуратури на дії місцевих органів влади. 1931 р. з нього було стягнуто 117 крб. Священник їх заплатив і кілька разів безрезультатно просив місцеву сільраду видати квитанції про внесення грошей у Держбанк. Після скарги до Юринецького прикордонного РВК сільрада квитанції видала. А 2 серпня місцеві комсомольці забрали панотця зі служби до сільради й з лайкою і криками “клади всі гроші на стіл” весь день катували його. Справа могла закінчитися для священника досить трагічно, якби ввечері до сільради не завітав інспектор районної міліції. Він направив о. Ксенофонта до лікаря. Останній засвідчив, що панотець має великі свіжі синяки на грудях і спині та пробите вухо²¹. Кілька днів священник заліковував наслідки катування, а потім подав заяви до РВК та прокуратури про оплату стягненого податку та розрахунок. Замість цього в сільраді знову вимагали грошей. Справа дійшла до суду, але за хуліганство місцевих комсомольців покарано не було. Виїзне судове засіданням взявши до уваги те, що “всі вони бідняки, колгоспники, провину свою визнали і для суспільства небезпеки не становлять”, винесло вирок: позбавлення волі умовно по два роки кожному. З огляду не те, що вони деякий час перебували під вартою, їм це зарахували як відбування покарання і відпустили²².

Часто священник, що прибував за призначенням мусив сплатити заборгованість – дійсну чи вигадану – за свого попередника. Поширеними були випадки, коли голова сільради відверто відмовлявся перереєструвати громаду, посилаючись на наявність у селі 90-95 % колективізованих господарств, а священникові, який відважувався залишатися в ньому – при свідках погрожував непосильними податками й навіть убивством²³.

На кінець 1930 р. великої популярності та масового застосування набув метод “антирелігійної роботи” по закриттю церков, описаний у скарзі до НКВД УСРР Голови Священного Синоду Української православної церкви митрополита Пимена. “В селі з’являються безвірники, разом з місцевою молоддю та сільрадою влаштовують мітинг і виносять постанову про закриття церкви. Потім відбирають у місцевого священника чи голови церковної громади ключі від храму. Заходять туди, проспівують інтернаціонал і закривають церкву, а від священника вимагають, щоб він не служив у храмі та не відправляв треби на парафії. Цю процедуру безвірники назвали “червоним сватанням”. Таким чином закрили всі храми

Артемівського округу. А в священика Миколаївської церкви відібрали антимінс (його розтоптали тут же), миро та Святі Дари, дві ризи, хоча ці речі не належать до церковного майна. Вони видаються єпископом і після закриття церкви йому повертаються. Окрім блюзнірства, безвірники запропонували священикові негайно вибратися з церковної сторожки. Він у лютому місяці залишився з родиною на вулиці²⁴. Майно з храмів, що становило культурно-історичну цінність – старовинні богослужбові книги, цінні оклади з ікон – передавалися Держторгу для реалізації за кордоном. Незначна частина майна надходила до архівів та антирелігійних музеїв. Переважну більшість його, погодивши з “відповідними органами”, просто спалювали на місці²⁵.

Проте, незважаючи на всі труднощі, українське село намагалося відстояти свої святині до останньої можливості. До відділу культів при секретаріаті президії ВУЦВК протягом 1931-1933 рр. не припинявся потік скарг на дії місцевих органів влади та вимоги припинити беззаконня і повернути відібрані храми. Наприклад, релігійна громада (135 осіб) Покровської церкви с. Карпівець Проскурівського району (нині Хмельницька область) висловила у листі до ВУЦВК свій протест проти відібрання храму (присосованого під кінотеатру) та прохання запровадити в ньому, на підставі закону про свободу совісті, богослужіння²⁶. Релігійна громада церкви Різдва Богородиці с. Юрківки наполегливо відстоювала свій храм, церковну сторожку та вимагала повернення 300 крб. земельної ренти, протизаконно стягненої протягом 1931 – 1933 років. клопотання припинилося тільки після того, як ВУЦВК попросив райвиконком повідомити громаду, що її клопотання розглянуте і залишене без відповіді²⁷. Таких прикладів можна навести сотні.

Незадоволені селяни, яких разом із власністю примушували відмовлятися від працьківських традицій, віри та культури, а з ними – від власної гідності й шани людини та хлібороба, почали масово виходити з колгоспів. Партійне керівництво відреагувало як завжди жорстко. Виступ Сталіна на Всесоюзній конференції робітників промисловості в 1931 р., у якому він красномовно натякнув на неприпустимість уповільнення темпів колективізації, став сигналом до посилення тиску на селян. Безвірницьким організаціям вже у засівну кампанію “другої більшовицької весни” довелося енергійно поєднувати розгортання колективізації з антирелігійною пропагандою (доповідями атеїстичного змісту та походами членів безвірницьких осередків до тих колгоспів, де

переважали віруючі). Так, за повідомленням безвіркора, “осередок СВБ артїлі ім. Держинського с. Зачепилівки Червоноградського району спочатку налічував у своєму складі 83 члени, а вже до кінця сівби весь колгосп став безвірницьким. Налагодивши роботу у себе, “держинці” організували безвірницькі бригади і взяли на громадсько-безвірницький буксир 5 колгоспів, утворивши в кожному з них осередок СВБ. На кутку села, де мешкали члени артїлі ім. Леніна, – йшлося далі – жив піп і панував такий настрій, що колективізації тут не буде. Але безвірницький буксир провів “червоне сватання”, і до колгоспу вступило 93 % всіх господарств. Потім безвірники з колгоспу “Червоний шлях” цього ж села організували взаємні обслідування господарювання одноосібників та колгоспу²⁸. У наслідок цього переважна більшість одноосібників “на досвіді переконалася” у перевазі колективного господарювання й вступила до колгоспу.

Нарешті всі 5 колгоспів перед сівбою взяли на буксир с. Улянівку. Буксирна бригада виявила у колгоспі “глитаїв”, котрі до революції мали по 30-40 десятин власної землі. У цьому ж селі був і священик, який кілька років мешкав у громадському будинку. Панотець мав фісгармонію і в нього часто збиралися віруючі. Буксирна бригада виселила його з помешкання, заснувала в ньому будинок колективіста, а в селі створила осередок СВБ. Після цієї акції, як повідомив журнал, село було успішно колективізоване на 90 %²⁹.

Постійні мобілізації робітників-безвірників і масове створення у селах місцевих осередків СВБ, викачка ними хліба у 1931 р. посилили голод та істотно полегшили завершення колективізації й організаційне зміцнення колгоспів у 1932-33 рр.. Так, наприклад, 1932 р. в рамках антирелігійного місячника Полтавська міськрада СВБ надрукувала до Великодня 10 тисяч гасел, 5 з них – надіслала до сільрад, колгоспів та шкіл області. Організувала 25 бригад (з 58 чол.) для масової антирелігійної роботи на селі. Харківська міськрада СВБ надіслала лекторські бригади до 15 сіл та до частини районів області. Дніпропетровська – до антипасхального місячника утворила 17 таких бригад. Окремі сільради як наприклад, правління колгоспу “Шлях Леніна” Баглаївської сільради Волочеського району Вінницької області (нині Хмельницька область) або комуна “Пролетарський безвірник” Тарасівської сільради на Первомайщині (нині Миколаївська область), навіть виділяли окремі фонд для преміювання “кращих ударників-безвірників, що найшвидше підготувалися до сівби та перевиконали план м’ясозаготівлі”³⁰.

1933 р., за повідомленням того ж "Безвірника", під час церковних свят вже не було жодного прогулу або простою. Так "Безвірницька бригада ім. ЦР СВБ України колгоспу "Червоний хлібороб" Липнязької сільради Добровеличківського району на Одещині (нині Кіровоградська область) закінчили сівбу за 5 днів замість 7, передбачених планом. Коли інші засівали 2,5 та 2,7 га. то войовничо-безвірницька бригада засівала 3,5 га. Колгоспи Харківщини – Диканьського, Кобеляцького, Пирятинського, Онуфріївського, Гадяцького, Липецького та ін. районів – також ударно працювали в полі, незважаючи на несприятливу погоду в деяких з них. У Ново-Водолазькому районі у Світлу Неділю також організували суботник: місцеві службовці виїхали на ударну посадку картоплі. У с. Кожарці Чигиринського району на Київщині великодніми днями колгоспники ударно сіяли³¹.

Отже, соціалістичне перевиховання селян у колгоспах полягало в тому, щоб примусити їх працювати практично без оплати, вихідних або свят. Як правило, посівна кампанія плавно переходила у збиральну та хлібозаготівельну, а безвірники мусили бути "ударниками" також і на цих ділянках роботи.

Так під час антиріздвяної кампанії 1932 року безвірники багатьох колгоспів проводили "антирелігійну роботу" не тільки художніми заходами – постановкою антирелігійних п'єс, інсценівок, або організацією масових змагань за втягнення до СВБ нових членів з числа місцевих селян. Вони зустріли Різдво червоними валками хлібозаготівель та збором посівного матеріалу за допомогою буксирних бригад.

Постанови ЦК ВКП(б) "Про план хлібозаготівель та розгортання колгоспної торгівлі хлібом", "Про план м'ясозаготівель та торгівлю колгоспів, колгоспників та трудящих селян-одноосібників м'ясом" разом з законом "Про єдиний сільськогосподарський податок 1932 р." розкрили перед осередками СВБ широкі можливості для безконтрольної діяльності. На початку червня 1932 р. ЦР СВБ України звернулася до всіх своїх організацій та осередків у колгоспах, МТС та радгоспах з листом, де наказувала їм опрацювати постанови партії та уряду і мобілізувати маси на виконання поставлених завдань. Безвірники мусили "ще тісніше об'єднати колгоспні маси навколо лєнінської комуністичної партії, а колгоспну торгівлю хлібом та м'ясом, як і хлібозаготівлі – організувати"³².

На місцях, окрім визиску селян, ці постанови стали ефективною зброєю для боротьби з тими священиками, які не бажали покидати свої парафії або разом з віруючими продовжували

боротися за свій храм. Незважаючи на те, що сільські священики не займалися сільським господарством, не утримували ніяких домашніх тварин і часто вже не мали ні хати, ні садиби, на них накладали натуральні стягнення м'ясом, зерном, птицею, яйцями, у розмірі річного податку. На скарги місцеві організації робітничо-селянської інспекції як правило відповідали, що "позбавленці" також повинні його здавати. Інспектор культів при секретаріаті президії ВУЦВК Г. Катунін у випадку звернення до нього з офіційними запитами (як це було з листом інспектора культів Київського ОВК) повідомляв, що в цій справі треба керуватися інструкцією та постановами обласних виконавчих комітетів³³. По суті місцевій владі надавалися широкі можливості для зловживань. Відсутність у священика та його родини власного господарства не перешкоджала стягуванню з них безповоротно цільових внесків (авансів) на підставі інструкції Центросоюзу "Про збір вкладів з осіб, які не мають права бути пайовиками споживчої кооперації" від 7 січня 1933 р.. Наприклад Кучаківська сільрада Бориспільського райвиконкому 31 грудня 1932 р. надіслала священику І. Суходольському вимогу протягом 24 годин сплатити 150 крб. таких авансів до Кучаківського споживчого товариства. Половину суми він вніс одразу, а решту – 6 січня 1933 р.. Але протягом цього часу панотець двічі звертався до Бориспільського РВК з вимогою пояснень та повернення грошей. У відповідь 17 березня з нього стягнули ще 150 крб.³⁴. Стероризований священик звернувся з телеграмою до ВУЦВК з проханням пояснити, на якій підставі стягнуто податок, а про повернення грошей мову вже не вів. Не витримуючи такого тиску священики масово зрікалися сану.

З усією серйозністю СВБ поставилася і до проблеми забезпечення держави хлібом 1932 р.. Оскільки на 21 жовтня 1932 р. річний план хлібозаготівель Україна виконала лише на 38 %, IV пленум ЦР СВБУ дав усім організаціям категоричну директиву щодо боротьби за хліб: "безвірницьким організаціям приділити особливу увагу справі проведення чергових господарсько-політичних кампаній: збиральної, хлібозаготівельної, реалізації держпозики та осінній засівній"³⁵. В цьому ж контексті перед ними поставили завдання опрацювати постанови ЦК і ЦКК КП(б)У від 18 листопада 1932 р. про чистку ряду парторганізацій, які саботують виконання плану хлібозаготівель, постанову РНК УСРР від 20 листопада "Про заходи до посилення хлібозаготівель" та постанову РНК УСРР та ЦК КП(б)У від 6 грудня "Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі"³⁶.

Свої директиви Центральна рада СВБ України підкріпила особистим прикладом сумлінного виконання партійних директив. Її члени організували у підшефній сільськогосподарсько-виробничій комуні “Пролетарський Безвірник” Первомайського району на Одещині (нині Миколаївська область) дострокову реалізацію плану хлібозаготівель 1932 р. на 106 %. Потім комуна взяла на буксир сусідні села: Тарасівку, Бандурку та Олександрівку, працюючи в цих селах переважно в дні релігійних свят³⁷. Наслідуючи приклад керівництва, безвірники активно включилися в проведення кампанії. Так актив Полов'янської сільради Прилуцького району на Чернігівщині яка виконала тільки 16 % від плану хлібозаготівель, 9 жовтня 1932 р. влаштував “червону валку” хлібозаготівель і вивіз на зсиппункт 410 пудів хліба³⁸.

Для того, щоб майбутня збиральна кампанія пройшла в найкоротші строки, постановою січневого (1933 р.) пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) було спеціально утворено політичні відділи МТС і радгоспів”, а при них – нові осередки СВБ і зміцнені існуючі. Вони стали зручним та абсолютно слухняним знаряддям виконання партійної волі.

До початку збору врожаю 1933 р., як і вимагалось, всі осередки СВБ “проробили” постанову РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 24 травня 1933 р. “Про підняття парів і організацію збирання зернових”, постанови червеневого пленуму ЦК КП(б)У й промови на ньому Ст. Косіора та П. Постишева та зробили все для їх популяризації серед колгоспних бригад. Поряд з цим від безвірників вимагалось підпорядкувати агітаційно-масову роботу завданням збиральної кампанії та хлібозаготівлям, боротьбі з “розкраданням колгоспного хліба”. Під час обідньої перерви безвірників зобов'язували проводити антирелігійні розмови та читання колгоспникам антирелігійної літератури. По тих селах, де були “ударні бригади” намагалися прикріпити до них пропагандистів, щоб дійсно перетворити всі бригади на “ударницькі-безвірницькі”.

Проголошення генеральним секретарем ЦК ВКП(б) у вересні 1932 спеціального рішення про запровадження “безбожної п'ятирічки” та ліквідації в СРСР до 1937 р. всіх релігійних конфесій і різних зовнішніх виявів релігійності ще більше активізувало безвірницький рух³⁹. Під час збиральної кампанії та хлібозаготівель 1933 р. було застосовано кілька нових методів. По-перше, безвірникам довелося офіційно вносити в договори про соцзмагання такі антирелігійні пункти: повний вихід на роботу під час релігійних свят, роз'яснювальна виховна антирелігійна робота,

бойкот церкви та сект, організований вихід з релігійної громади, відмова від усіх релігійних обрядів та щоденна участь у перевірці виконання договорів⁴⁰.

По друге – фактичне масове закриття церков почали проводити під приводом їх використання під зерносховища. А вже застосування “червоного сватання” викликало потік скарг на порушення місцевою владою радянського законодавства і відділ у справах культів при ВУЦВК мусив постійно давати розпорядження про повернення храмів громадам. Той факт, що культове приміщення не пристосоване для зберігання зерна й воно там просто гнило, до уваги не брали. Важливим було те, що це давало змогу прямо в полі проводити загальні збори артїлі чи бригад колгоспу і приймати “колективне рішення” про висунення зустрічного плану хлібозаготівель та “тимчасової” засипки зерна в церкву. Така практика спостерігалася з 1931 р., але масового характеру набула у серпні 1933-го. Сотні протоколів зборів сільських колективів не тільки датовані останніми числами серпня 1933 р., але й мають абсолютно ідентичний зміст (звичайно, за винятком назв колективів та прізвищ колгоспників)⁴¹. Як правило загальні збори артїлі чи бригади розглядали та ухвалювали два питання: про виклик на соцзмагання та відкриття будинку колективіста в церкві, а до того – використання останньої під зсиппункт⁴². При цьому обов’язково оформлявся протокол з клопотанням “широких кіл колгоспників, наймитів, бідняків та середняків” і підписні листи про закриття церкви. Потім збиралося засідання президії місцевої сільради, яка затверджувала “постанови колгоспів та списки підписних листів”. Далі – відбувалось позачергове засідання президії райвиконкому, після нього – обласний виконавчий комітет приймав відповідну ухвалу й разом з усіма протоколами надсилав справу до ВУЦВК⁴³.

До обов’язків войовничих безвірників під час хлібозаготівель належало і так зване “викриття шкідництва куркулів та релігійників”. Разом з партійно-комсомольськими організаціями безвірницькі осередки утворювали сигнальні пости для охорони ланів, покосів, скирт, хлібосховищ та контрольні пости, які систематично перевіряли обмолот, контролювали доставку хліба від молотарок до зерносховищ. Жодна зернина не повинна була дістатися голодним селянам, які не бажали працювати в колгоспі, особливо якщо йшлося про священнослужителів, членів їх сімей або церковного причту. Про всі випадки затримання вказаної категорії осіб негайно повідомляли через пресу. Наприклад, у колгоспі

“Червоний партизан” Пісківської сільради Козельщанського району Харківської області об’їзник-безвірник Я. Вдовиченко затримав громадянку Персакову, дружину розкуркуленого колишнього церковного старости. Як повідомляв “Безвірник”, “вона різала колоски колгоспного жита навіть не з метою спекуляції, а з чисто шкідницькою метою, бо жито було ще зовсім зелене”⁴⁴. В Миргородщанській сільраді цього ж району “викрито церковників, які послали своїх дітей зрізати колоски, а також затримано на гарячому в цьому злісному шкідництві колишнього дяка П. П. Білоша, а в с. Готві спіймано на зрізанні колосків куркульку – жінку диякона Шелудькову”⁴⁵.

“Викриття перед масами шкідництва” полягало також у конфіскаціях продовольчих запасів у священників та членів релігійних громад. Ось кілька типових прикладів. 2 листопада 1932 р. Охтирський РВК на запит адмінвідділу ВУЦВК сповіщав, що “служника культу с. Журавного Кореньова М. І. з квартири ніхто не виселяв, зерна та картоплі не забирали. Громадянин Кореньов сам залишив село і виїхав до містечка Груні, бо там кращі заробітки”⁴⁶. Овруцька сільрада на початку лютого 1933 р. зробила обшук (звісно, без ордерів та понятих) у Василівському монастирі, де “за наявними відомостями переховувався куркульський хліб”. За актом перевірки виявлено: жита – 32 кг., пшениці – 47 кг., та топленого воску 140 кг. Звичайно, все було забрано. Віск за розпорядженням заготвідділу райвиконкому № 1404-3 передали овруцькій райспоживспілці⁴⁷.

У с. Канівцях Копайгородського району Вінницької області церковний староста заховав хліб у церкві. У колгоспі “Оборона країни” Верхне-Теплянського району Донецької області комірник баптист Авершин “вкрав” колгоспного хліба на 1 500 крб. і за ці гроші купив собі коня. Крім того в нього знайшли ще 40 пудів прихованого хліба. У решти сектантів “викрито” 8 домашніх млинів та олійниць. Баптист з Нижне-Герасимівської сільради Ковальов Іван разом з церковниками організував навіть “нічну валку з ручних візків” до колгоспу “Трудове козацтво”. За “крадіжку” збіжжя усіх було віддано під суд і покарано⁴⁸.

Традиційно, партія нагороджувала своїх вірних помічників. Не обійшла їх увагою і в кінці кампанії 1933 р.. Ось короткий виклад перебігу безвірницького свята колгоспної заможності в с. Грушки (на Одещині). “8 жовтня колгоспи с. Грушки урочисто відсвяткували день розподілу наслідків господарювання. Свято відбулося на широкому дворі колгоспу “14 Жовтень”, колишньому попівському

дворі. На трибуні начполітвідділу грушківської МТС тов. Білоус. Делегація найстаріших сивих колгоспників, на чолі з кращим ударником-безвірником т. Руденком, підносить політвідділові білу хлібину вагою 16 кг. – подарунок за більшовицьке керівництво. Після мітингу і рапортів 4 вантажні автомашини МТС урочисто відвезли зароблений хліб кращому ударникові-безвірнику Тодону Руденку – одному з фундаторів колгоспу “Безвірник”. Над машинами плакат: виробив з родиною 672 трудодні. Одержує 403 пуди 25 фунтів зерно-хліба. За ним ще 30 ударників-безвірників – членів СВБ урочисто одержали сотні пудів⁴⁹.

Але самої викачки хліба було недостатньо для індустріалізації. Незважаючи на гаряче бажання більшовиків повністю ліквідувати товарно-грошові відносини, соціалістична модернізація економіки вимагала фінансування. Оскільки взяти кредити на Заході можливості не було (Радянський Союз не визнав позики попередніх урядів і націоналізував власність іноземних капіталістів), то довелося шукати внутрішні резерви. Такими резервами стали державні грошові позики, а зручним та надійним інструментом для їх поширення – безвірницькі осередки в селах. З огляду на те, що позики на потреби п'ятирічок та оборони припали на найтяжчі роки голодомору – 1932-1933 рр., подаємо перебіг їх поширення, по можливості, детально.

Вже 1930 р. на другому пленумі Центральної ради СВБ СРСР Ом. Ярославський звітував: “На місцях осередки СВБ часто проводили збори на тракторні колони. Подекуди розверстка збору на тракторну колону виконана з перевищенням у 10 разів⁵⁰. Збір коштів з виконанням та перевиконанням плану державної позики був важким тягарем для усіх голодних селян. А члени релігійних громад мусили підписуватися на них одночасно з внесенням інших обов'язкових платежів. Так одну з релігійних громад Лятичівського району місцевий райвиконком, погрожуючи закрити храм, примусив придбати протягом кількох днів дві облігації позики в розмірі 500 і 700 карбованців⁵¹. Сільрада села Старої Водолаги під загрозою конфіскації майна священика та членів церковного активу примусила взяти для церкви позику на 300 крб.⁵². 21 серпня 1931 р. Краснопільський РВК примусово поширив серед членів місцевої релігійної громади облігації позики у розмірі 400 крб.⁵³ Таких прикладів архівний фонд ВУЦВК містить тисячі.

Одночасно визиском колгоспного селянства держава посилила тиск на тих, хто не бажав будувати соціалізм у колективі. Наприкінці травня 1932 р., ще до офіційного оголошення про

початок реалізації позики “Четвертого вивершувального”, “розрослася хвиля вимог трудящих” про випуск позики й безвірницькі організації та окремі активісти включилися в передплату. В липні 1932 р. ЦР СВБ СРСР звернулася до республіканських спілок із закликом поширити позики на 14 млн. карбованців. Республіканським організаціям довелося підтримати ініціативу центру “з ентузіазмом”. ЦР СВБ УСРР через липневий номер журналу “Безвірник” оголосила про те, що українські безвірники зобов’язуються реалізувати на Україні серед одноосібників, робітників-сезонників, неорганізованої людності міста та колгоспників облігацій “Четвертого вивершувального” на 2 млн. 540 тис. карбованців⁵⁴.

Услід за нею місцеві організації СВБ України мусили “з ентузіазмом” підтримати “вимоги трудящих” СРСР про випуск нової позики. Миколаївська організація зобов’язалася реалізувати силами войовничих безвірників Миколаївщини 500 тис. крб. Безвірницька “штурмова” тракторна бригада № 1 5-ї ділянки радгоспу “Комуніст Лозівщини” пообіцяла організувати декадник налагодження збирального реманенту сусіднього колгоспу та перерахувати зароблені кошти у фонд “Четвертого вивершувального”. Вінницька облрада зобов’язалася реалізувати по області силами безвірників 600 тис. крб. позики⁵⁵.

Однак ці зобов’язання часто не мали реальних наслідків. Вже в середині серпня ЦР СВБ була змушена констатувати, що стан реалізації безвірниками контрольних завдань незадовільний. Направлені до неї відомості про реалізовані суми не зазначали по яких соцсекторах їх реалізовано і не підтверджувалися органами ощадкас. Практично жодне облорґбюро не узгодило проведення кампанії з органами Наркомфіну, які мали виділити для безвірників певні ділянки. Деякі представники одеської та київської організації безвірників навіть зауважували, що “безвірники беруться не за свою справу. Їхня справа – боротися проти релігії, що ж до реалізації позики, то це справа лише фінансових органів і не можна перетворювати безвірницькі організації на фіноргани⁵⁶”.

Це, як його назвав у звітній статті відповідальний секретар ЦР СВБ України І. Мацієвич, – “опортуністичне чухання” – дало можливість релігійним громадам деякий час відмовлятися від непосильної задачі коштів. У липневому числі за 1932 р. “Безвірник” повідомляв, що “сектанти трясуни Барківського виселку Преображенської сільради Томаківського району Дніпропетровської області поставила під загрозу зриву виконання контрольного

завдання позики. З намічених 4 225 крб. на 30 липня передплачено лише 1 100 крб.. Вони заявили: “Жили без позики і надалі житимемо”⁵⁷. “На Ново-Каргопільському виселку Гарбузівської сільради на Томаківщині – провадив далі журнал – через агітацію місцевих євангелістів з передплатою позики відставали не тільки одноосібники, але й колгоспники. Такий же стан речей був і на Кальтощанському виселку. Православна п’ятидесятка с. Жигайлівки Тростянецького район на Харківщині, що після довгої перерви нарешті зареєструвалася, також одразу відмовилася придбати облігації. На перше вересня 1932 року українські безвірники виконали лише 9 % завдання (230 тис. крб. з 2 млн. 540 тис.)⁵⁸.

5 жовтня Центральна комісія сприяння Держкредитові та Ощадсправі при президії ВУЦВК на доповідь Центроштабу СБВ відзначала, що безвірники не справилися з взятими на себе завданнями щодо реалізації позики. Найбільші “прориви” були по Київській, Одеській та Харківській областях⁵⁹.

ЦР СБВ та Центроштаб вжили рішучих заходів: Через спеціальні наради домоглися участі всіх безвірників аж до осередків і груп. Через ощадкаси визначили конкретні ділянки роботи для них, усунули від роботи “опортуністів”, а на їх місце призначили “працевдатних товаришів”. Силами обласних осередків організували “допомогу” районним, колгоспним, МТС, радгоспним, у “відсталі” райони прислали буксирні бригади. Зайве пояснювати, чим це обернулося для вже голодуючих селян.

Природно, що вжиті заходи надали роботі “належних” темпів. Вже до 15 річниці Жовтня полтавська міська рада СБВ рапортувала про виконання свого завдання на 175 % (замість 41 тис. крб. реалізувала 76 842 крб.), висунула зустрічний план на 50 тис. крб. і додатково організувала 60 безвірницьких бригад. Пирятинський район виконав 533 % завдання (160 тис. крб. замість 30). Білопільські безвірники (Харківщина) внаслідок ударної роботи й утворення 150 бригад замість 35 тис. крб. зібрали 244 тис. крб.. Високі показники дала Миколаївська міськрада СБВ (тоді – Одеська область) – зібравши 105 тис. крб. замість 75 тис. крб. Також вона викликала на соцзмагання Херсон, Одесу та Зінов’ївське (нині м. Кіровоград). У самому місті та приміській смузі утворено 18 опорних пунктів, на допомогу відсталим осередкам, радгоспам, МТС та колгоспам⁶⁰. Зачепилівський осередок СБВ Червоноградського району, який на перше жовтня 1932 р. реалізував облігацій позики “4-го вивершувального” на 51 тис. крб. (200 % завдання) був занесений на червону дошку.

Колгосп ім. Лекерта в с. Федірках Волочиського району Вінницької області не тільки виконав на 120 %, а й висунув зустрічний план на 50 крб.. У цій кампанії безвірницькі бригади перевищили своє завдання на 650 крб.. Причому кожен безвірник передплатив позику на 25 вироблених трудоднів. Таких “успіхів” колгосп досягнув завдяки соцзмаганню, в якому безвірницькі бригади взяли найактивнішу участь. Осередок СВБ, закінчивши розміщення позики, викликав піти за його прикладом осередки сіл Курник, Заволійок, Конівки й Тарноруди⁶¹.

Окрім тиску на селян, поширення позики стало й одним з найефективніших засобів для розорення священиків та закриття церков. Ось кілька прикладів з численних випадків, які зафіксовані в матеріалах архівів.

1932 р. до референта в справах культів секретаріату ВУЦК Г. П. Катуніна з доповідною запискою звернувся в'язень Полтавського ПТУ (БУПРу) хворий шестидесятирічний священик с. Мартинівка Охтирського району Зографський Олександр Миколайович. Панотець прослужив на цій парафії 35 з половиною років. У 1931 р. Мартинівська сільрада поставила йому вимогу сплатити одноразовий податок у розмірі 236 крб. 45 коп. та придбати облігацій позики на 280 крб.. Термін внеску призначили в 1 добу. Священик не зміг одразу самостійно сплатити вказану суму, позичити – теж. Ці 516 крб. 45 коп. становили його річний прибуток, на який фінінспекція зазвичай призначала йому разовий річний податок в 50-60 крб.. За “несвоєчасну сплату податків та антирадянську агітацію” о. Олександр був засуджений охтирським нарсудом до позбавлення волі на два роки та поразки в правах строком на п'ять років з обмеженням права проживання на території колишніх Харківського, Сумського, Полтавського округів строком на три роки⁶².

Ось інший приклад. 1 липня 1932 р. архієпископ Київський Сергій направив до відділу культів Київського окружного виконавчого комітету скаргу священика церкви Різдва Богородиці с. Домонтова колишнього Золотоніського повіту Київської області на дії місцевої влади. Її представники пропонували релігійній громаді взяти позику на 700 крб.. Громада відмовилась, від цього, посилаючись на директиву НКФіну від 19.02.1931 (інструкція забороняла придбання цінних паперів релігійними громадами). Але, погрожуючи висилкою, БУПРом та реквізицією майна місцева влада примусила священика та громаду внести гроші⁶³.

За результатами кампанії на засіданні 10 грудня президія ЦР СВБ України ухвалила: “занести на “червону дошку” та преміювати:

Харківську організацію СВБ, яка замість 504 тис. крб. виконала 1 287 700 крб. та Дніпропетровську організацію, що замість 275 тис. крб. завдання виконала 463,3 крб. За ударну роботу в справі позики преміювати відповідального секретаря Харківського облоргбюро т. Луцишина й Дніпропетровського – т. Бородіна – грішми – по 200 крб. кожному та нагрудними жетонами кращих ударників. Провести преміювання окремих ударників-безвірників, що дали зразкові показники в справі реалізації контрольних завдань з позики у Харківській області тт. Мимохода, Домніча, Біскіну. Обласні оргбюро Харківської та Дніпропетровської областей преміювати по 500 крб.⁶⁴.

За перевиконання контрольних завдань преміювати грішми: Полтавську раду СВБ (яка замість 41 743 крб. виконала 86 тис. крб.) – сумою 250 крб. та Білопільську раду СВБ (замість 35 тис. крб. – 244 тис. крб.) – сумою 500 крб.. За перевиконання завдання з позики (замість 50 тис. крб. виконано 105 тис. крб. крім того серед робітників заводу “Марті” проведено передплату на 700 тис. крб.) т. Гурича – секретаря Миколаївської міської ради СВБ преміювати грішми в сумі 150 крб.. Також виділити в розпорядження Миколаївської міської ради 350 крб. для преміювання кращих ударників-безвірників⁶⁵.

20 грудня 1932 р. ЦР СВБ України змогла звернутися до ЦК КП(б)У та ЦР СВБ СРСР з рапортом: “ ... Спілка войовничих безвірників України, розгорнувши масову ударну роботу, виконала контрольне завдання з реалізації позики “4-го вивершувального” на 100 %. Позику поширено серед одноосібників, колгоспників та неорганізованої людності на 2 540 295 крб. і підтверджено органами ощадкаси; серед робітників підприємств та копалень поверх контрольного завдання облігацій позики на 2 млн. крб.⁶⁶. На цьому ж засіданні рапортом виявилось, що змучена голодом Україна може дати більше й Центроштаб оголосив всеукраїнський зустрічний план – 4 млн. крб.⁶⁷.

Чергове безжалісне пограбування українського села дозволило реалізувати на 10 січня 1933 р. контрольне завдання на 125 %. Але підрахунок показав, що по одноосібному сектору реалізували “тільки” 85,5 % облігацій, а по групі сезонників – 85,7 %. Безвірницьке керівництво терміново зосередило всю увагу на “відсталих секторах”. На селах утворили понад 1000 безвірницьких бригад і сотні буксирів. Уже 16 січня ЦКС при президії ВУЦВК констатувала, що СВБ України домоглася високих позитивних наслідків у реалізації позики. З 1 лютого по 1 березня 1933 р. ЦКС

оголосила “день позикодержця”, а ЦР СВБ СРСР – Всесоюзну естафету. Ударне проведення цього заходу супроводжувалося пропагандистською кампанією, під час якої робітникам і колгоспникам “пояснювали шкідливість для кожного з них витратити свої заощадження на релігійні обряди, свята та церкву замість позичити їх своїй пролетарській державі на зміцнення господарської та політичної могутності трудящих”⁶⁸. За період “дня позикодержця” наприклад, у Первомайському районі на Одещині (нині Миколаївська область) було реалізовано облігацій на 15 тис. крб. готівкою, у с. Воронцовка Ново-Дніпровського району бригада безвірниць ім. 8-го березня реалізувала в своєму селі 9 тис. крб. тощо⁶⁹.

На підсумковому засіданні Виконавчого бюро ЦР СВБ України 22 травня 1933 р. за постановою Центральної комісії сприяння (ЦКС) держкредитові та ощадсправі при президії ЦКС СРСР активістів української організації СВБ було нагороджено “жетоном ударника держкредиту”, грамотами, годинниками та досить значними грошовими преміями. Представник ЦР СВБ СРСР Журов передав ЦР СВБ України перехідний прапор за перевиконання завдань по реалізації позики “Четвертого вивершувального”⁷⁰.

Одночасно з позикою “Четвертого вивершувального” осередки вирішили питання організаційно-фінансового зміцнення лав СВБ, та перевірки роботи колгоспних осередків. За період “дня позикодержця” значна частина осередків ліквідувала свою заборгованість членських внесків за другу половину 1932 р. на 100 %.

Досвід “антирелігійної” роботи й проведення сівби, збиральної та хлібозаготівельної кампаній 1932 р. безвірники з успіхом використали під час поширення позики “Друга п’ятирічка”. Її реалізація проходила також переважно за рахунок колгоспного сектору та сезонників⁷¹. Планувалося під час збиральної кампанії цю роботу в одноосібному секторі посилити, прикріпивши “найкращих масовиків”.

23 травня 1933 р. на розширеному засіданні Виконавчого бюро ЦР СВБ України за участю відповідальних секретарів облрад СВБ, Полтавської та Сумської міськрад, представників від Ленінської та Дзержинської райрад СВБ м. Харкова, представників великих харківських заводів та підшефного Н-ського полку було дано конкретні вказівки щодо реалізації позики “другої п’ятирічки”. Від ЦР СВБ СРСР українська організація отримала контрольне завдання обсягом у 4 млн. 500 тис. крб. і висунула зустрічний план у 5 млн. крб..

По областях цю суму розподілили так:

область	серед одноосібників	серед колгоспників	серед сезонників	серед неорган. людності	ВСЬОГО
Харківська	405.000	578 000	348 000	260 000	1 991 000
Одеська	405.000	467 000	60 000	208 000	1 140 000
Київська	135.000	156 000	29 000	130 000	450 000
Дніпропет- ровська	85 000	157 000	116 000	167 000	525 000
Вінницька	100.000	300 000	100 000	100 000	600 000
Донецька	35 000	80 000	235 000	52 000	402 000
Чернігівська	76 000	79 000	–	77 000	232 000

На червень 1933 р., коли голодомор досягнув свого апогею, ситуація з поширенням позики другої п'ятирічки виглядала наступним чином:

області	Контрольні завдання (в крб.)	Реалізація на 30 червня	% виконання
Харківська	1 591 000	623 691	39,2
Одеська	1 110 000	954 890	83,2
Київська	450 000	205 390	45,6
Дніпропетровська	525 000	512 961	97,7
Вінницька	600 000	83 227	13,8
Донецька	402 000	42 221	10,6
Чернігівська	232 000	45 835	19,7

А виснажені голодом Чернігівська, Вінницька й Донецька області – обурювалася липнева хроніка “Безвірника” – “ганебно відставали” по всіх секторах. У Чернігівській і Донецькій областях на 30 червня нічого не було реалізовано серед “неорганізованої людності міста”. Для ліквідації “прориву” до цих областей негайно надіслали буксирні бригади з “передових” ділянок і за останню декаду червня ситуацію вирівняли:

області	Завдання одноосібники	реалізовано	Завдання неорг. людність	реалізовано
Харківська	405 000	260 000	157 757	157 400
Одеська	405 000	208 000	17 870	47 225
Київська	135 000	130 000	37 705	17 990
Дніпропетровська	86 000	167 000	76 250	91 685

Загалом же, як зазначено в офіційному зведенні, протягом червня 1933 р. було проведено ще 645 доповідей і розмов, організовано 107 нових осередків СВБ, а лави безвірників збільшено до 4 885 осіб та зібрано членські й інтернаціональні внески з 494 осіб. Але з усієї суми – 2 468 880 крб. – реалізованої по виснаженій голодом Україні на 30 червня 1933, за готівку реалізували лише 156 950 крб. решту – передплатою⁷².

З точки зору партійного керівництва це було хибою в безвірницькій роботі. ЦР СВБ України терміново оголосила з 1 по 31 липня місячник штурму реалізації позики й до 4 липня реалізували 4 425 357 крб., тобто 98,2 % завдання. Але результатами штурмового місячника будівники соціалізму знову не вдовольнилися: він не дав потрібних наслідків, тобто, не тільки виконання, але й перевиконання завдань. Хроніка “Безвірника” незадоволено констатувала: “1.956.477 крб. ось чим можуть похвалитися безвірники України на позиковому фронті. Це говорить про те, що організації СВБ не поставилися з усією серйозністю до місячника, не зважили на політичне значення своєчасного закінчення реалізації позики. Відсутня масова робота. З початку кампанії до 30 липня проведено 790 доповідей і розмов. З цієї кількості на штурмовий місячник припадає лише 145. Але й ті наслідки маємо за рахунок передових областей: Одеської – 145 %, Дніпропетровської – 101 %, Харківської – 84,4 %, Вінницької – 78,6. А Донецька й Чернігівська області не вилазять з прориву. Чернігівська має 20,1 %, Донецька – 14,1 % виконання. Відстає і Київська область, що виконала тільки 63 % плану”⁷³. За відстаючі області знову “взялися”. “За ганебне відставання” їм оголосили сувору догану і занесли на “чорну дошку”. Разом з ними туди занесли й деякі райони Харківщини: Красноградський, Кобеляцький, Велико-Бурлуцький, Тростянецький, Глобинський,

Печенізький, Чугуївський, Сахновщанський. Драбівський, Чорнухинський, Лубенський, Лозівський, Опішнянський, Миропільський, Зіньківський. Райрадам цих районів запропоновано вжити найрішучіших заходів і будь-що до ліквідувати прорив⁷⁴. Важко навіть уявити, що випало на долю приречених.

20 серпня Центральна рада СББ України у зв'язку з виконанням безвірниками України зустрічного плану реалізації позики "друга п'ятирічка" звернулася до ЦК КП(б)У та до ЦР СББ СРСР з рапортом: "ЦР СББ України зустрічний план реалізації позики 20 серпня виконала. Реалізовано 5 095 224 крб.. Разом з реалізацією позики ми зміцнювали райради і осередки СББ, а в тих районах, де їх не було, утворили нові. Усього було проведено 1 082 доповіді, організовано 297 осередків, охоплено членством 6 593 особи. Робота по позиці продовжуємо та щільно ув'язуємо з підготовкою до збиральної кампанії⁷⁵.

Відповідальні секретарі облрад СББ, які перевиконали завдання – Харківської, Дніпропетровської та Одеської – відповідно тт. Луцишин, Бородін, Шашлов, представлено до ЦР СББ на преміювання. Разом з ними до нагороди Харківське облоргбюро представило безвірницькі осередки Полтавського, Білопільського, Балакліївського, Градизького, Пирятинського та Ново-Водолазького районів Відстають у виконанні – Вінницька, Київська та Чернігівська облради СББ⁷⁶.

Одночасно з фінансуванням індустріалізації та колективізації сільського господарства, селяни мусили зміцнювати обороноздатність Радянського Союзу. До 15 річниці Жовтневої революції СББ України передала червоній армії літак "Безвірник України"⁷⁷. Радянський флот також потребував модернізації. Тому паралельно з завершенням збору коштів на літак селян примушували здавати гроші на побудову підводного човна "Войовничий Безвірник".

Голодуючим селянам було просто не по силам добровільно підтримувати безкінечні "ініціативи трудящих". У травні 1932 р. Центральна рада та Центральний штаб СББ України звернулися до всіх обласних, районних рад СББ України з листом, де вказали що в Україні військову позику розгорнено "недозволено млявими темпами". ЦР та ЦШ СББ звертали увагу на те, що ряд організацій СББ СРСР достроково виконали і перевиконали контрольні цифри: наприклад, СББ Казахстану – 154 %, Вологодська – 400 %. А Україна замість 500 тис. крб. на 25 квітня здала на підводний човен тільки 66 177 крб.⁷⁸. Зрозуміло, що за таке відставання СББ України негайно знову занесли на "чорну дошку", а на

Україну відправили буксирну бригаду з м. Вологди, котра достроково виконала контрольну цифру на 400 %. В кінці листа штаб СВБ України поставив категоричну вимогу “до 20 травня ліквідувати прорив за допомогою методів ударництва, змагання, взаємного живого зв'язку, а також через пресу, радіовиклики та буксири”⁷⁹.

Застосування “взаємного живого зв'язку” та буксирів дуже швидко дали очікуваний ефект. Вже в липні 1932 з'явилися передовики у збиранні коштів на підводний човен. Так, наприклад, бюро осередку СВБ Миколаївського судномеханічного технікуму перевиконало контрольну цифру щодо збирання коштів на 44 %. Разом з профкомом та колективом ЛКСМУ воно взяло на громадський буксир Херсонський сільськогосподарський інститут, що дуже “відстав” у збиранні коштів. Лебединська районна рада СВБ перевиконала контрольну цифру на 12 травня замість 500 крб. зібрала 2 412 крб.. А загальні збори Оленівського радгоспу Краснокутського району відрахував заробіток за перше травня – 386 крб. на човен “Войовничий безвірник”⁸⁰. Загальна сума внесків на підводний човен “Войовничий безвірник” на 3 листопада 1932 р. становила 2 000 241 крб. (загальна контрольна цифра – 2 млн. крб.)⁸¹.

Такі “досконалі” механізми доведення до зубожіння – матеріального та морального – не могли не принести своїх плодів. Позбавлених приватної власності та ледь живих з голоду селян перетворили на слухняних виконавців волі партії. Але однієї зовнішньої покори для стабільного існування тоталітарного режиму було недостатньо. Потрібно було більше – зламати дух, вирвати з коренем цей дієвий внутрішній принцип, сила якого зумовлена його незалежністю від впливу зовнішніх сил. Тому поряд із терором голодом самостійною ціллю стало духовне знищення, насадження духовної нечистоти та самозневаги. Метою стало захлання душі.

Під час “торгзівівської золотої лихоманки” голодні люди доценту сплюндрували сільські цвинтарі. Багато сіл були дуже давніми. Їхня історія часто налічувала кілька століть. За ці кількасот років цвинтарі стали місцем поховання людей різних соціальних прошарків: і звичайних селян, і багатих. За традицією, небіжчиків ховали з усіма їхніми особистими речами – коштовними прикрасами, зброєю, натільними хрестиками тощо. Голод позбавив багатьох людей відчуття поваги до власних предків. Давні могили порозкопували і з них повитягали всі коштовності, які там були. Спочатку грабунки відбувалися тайкома, поночі, а з посиленням

голоду – відкрито, серед білого дня. Та, власне, особливої потреби критися з цим жажливим злочином не було. Цвинтарі розглядалися як складова частина християнської традиції і влада не заперечувала проти мародерства на могилах. Навпаки – їх теж зробили “полем ідеологічної боротьби за світле майбутнє” та класової боротьби трудящих. Тому поряд із пограбуванням осель багатших селян і культових споруд так розповсюдилося мародерство на цвинтарях. А капіталістичний Захід охоче купував те золото й прикраси.

Часто влада сама ініціювала грабунок. Одна з очевидців трагедії, жителька м. Переяслава-Хмельницького П.О. Вирівська, згадувала: “дерев’яну церкву на Ярмарковому кладовищі перед голодовкою розібрали, розбили. Біля церкви були поховані баришні багаті. У них кольца золоті були, сережки. Бандити церкву розбили, позабирали у трунах все золото”⁸². При кладовищах існували невеликі церкви або каплиці, призначені для проведення поховальних служб. Біля них або просто в межах огорож звичайних церков часто знаходилися могили з мармуровими або чавунними пам’ятниками та цегляною огорожею. Там часто були поховані кілька поколінь місцевих священиків, або дідичів цього села. При знесенні таких храмів у місцевої влади виникала дилема: переносити старовинні могили чи зрівнювати їх з землею. Так, наприклад, Троїцький РВК (Харківська округа) у січні 1932 р. направив до відділу культів секретаріату президії ВУЦВКу таємного листа з запитом відповідних інструкцій⁸³. 15 лютого 1932 р. референт культів Г. Катунін дав цьому РВК пояснення, що “могили навколо молитовні, закритої за постановою секретаріату ВУЦВКу, і призначеної для культосвітніх потреб, можна зрівняти [з землею]”⁸⁴. Такі випадки, на жаль, стали буденним явищем у тогочасному сільському побуті.

Після розкопування могил останки небіжчиків залишалися просто неба, навколо порожніх зяючих ям. Навіть дерев’яні хрести були забрані та зужиті як дрова. Але пограбування цвинтаря обернулося й у свого роду “користь”: відкриті могили незабаром прийняли нові тіла – жертв голодної смерті. Голодуючим селянам уже було просто не по силі викопувати свіжі ями своїм померлим родичам чи сусідам. Їм залишалося тільки дотягти тіла небіжчиків до цвинтаря і без християнської панахиди опустити їх у порожні розграбовані могили⁸⁵. Адже місцева влада, якщо не могла вигнати місцевого священика, всіма засобами забороняла йому здійснювати поховальний обряд. Так, наприклад, 18 квітня

1932 р. єпископ Гавриїл, від імені Чугуївського єпархіального управління, просив інспектора культів при секретаріаті ВУЦВКу скасувати незаконне розпорядження Старо-Солтовського РВК про заборону благочинному служити панахиди на кладовищах⁸⁶. Поховання без молитви також поступово ставало сумною новою традицією.

Звичним явищем сільського життя у той жахливий час стали самогубства. Зважувалися на цей, заборонений християнською традицією, крок переважно доведені до відчаю жінки, чоловіків у яких заарештували й заслали до концтаборів і які втратили своїх дітей у героїчному поєдинку з голодомором. Вони затикали комини, двері й вікна, затоплювали в печі або й розкладали вогонь серед хати на глиняній долівці і вмирили від чадного газу. Інші запалювали й усю хату. Але найпоширенішим способом самовбивства був зашморг. Серед тих, хто вибирав цей спосіб, були сільські активісти, керівники десятихаток і п'ятихаток⁸⁷.

Таким чином, Спілка войовничих безвірників України виявилася ефективним важелем проведення колективізації в українському селі. Саме діяльність масових безвірницьких осередків сприяла остаточному закриттю й руйнації переважної більшості храмів, знищенню синкретичного християнського календаря польових робіт та традиційного укладу життя в українському селі. Зі свідомості селянина на довгий час було витравлено почуття власника, його особливу, неповторну гідність людини і хлібороба, завдяки яким селянство відчувало себе правічною та самодостатньою спільнотою і знищити яку можна тільки штучно. Девальвація духовних цінностей в роки голодомору 1932-1933 років дорого обійшлася і нащадкам: багато сучасних проблем є прямим наслідком тогочасної боротьби з релігією та духовністю. Україну чекає ще довга дорога до храму й гідного самоусвідомлення.

¹ Ганжа О.І. Українське селянство у боротьбі проти тоталітарного режиму // Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921-1928 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – С.54.

² Там же.

³ Безвірник. – 1929. – №10. – С. 25.

⁴ Там же. – С. 33.

⁵ Там же. – С. 40.

⁶ Там же. – С. 41.

⁷ Там же. – С. 49.

⁸ Там же. – С. 38-39.

⁹ "Правда". – 1932. – 27 листопада.

-
- ¹⁰ Безвірник. – 1931. – № 4. – С. 2-3.
- ¹¹ Там же. – № 7-8. – С. 16.
- ¹² С. Ярмусь Духовність українського народу. – Вінніпег. 1983. – С. 193-195.
- ¹³ Соколюк З. Церква і держава в СРСР, зокрема в УРСР // Збірник праць Ювілейного конгресу (Науковий конгрес у 1000-ліття хрищення Русі-України. – Мюнхен, 1988/1989). – С. 808-809.
- ¹⁴ Безвірник. – 1931. – № 2. – С. 1.
- ¹⁵ Ярославский Ем. Очередные задачи антирелигиозной пропаганды. (Доклад и заключительное слово на II пленуме ЦС СВБ СССР). – М.: «Безбожник», 1930. – С. 15.
- ¹⁶ Безвірник. – 1931. – № 3. – С. 44-45.
- ¹⁷ Там же. – С. 46.
- ¹⁸ Там же.
- ¹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 171. – Арк. 36-36зв..
- ²⁰ Там же. – Арк. 120.
- ²¹ Там же. – Спр. 177. – Арк. 138.
- ²² Там же. – Арк. 140-142зв.
- ²³ Там же. – Спр. 179. – Арк. 267, 269.
- ²⁴ Там же. – Спр. 173. – Арк. 64.
- ²⁵ Там же. – Арк. 76-77.
- ²⁶ Там же. – Спр. 171. – Арк. 71.
- ²⁷ Там же. – Спр. 177. – Арк. 107.
- ²⁸ Безвірник. – 1931. – № 9-10. – С. 43.
- ²⁹ Там же. – С. 47.
- ³⁰ Безвірник. – 1932. – № 5-6. – С. 41.
- ³¹ Безвірник. – 1933. – № 9-10. – С. 25-26.
- ³² Постанови партії та уряду в центр безвірницької роботи // Безвірник. – 1932. – № 11-12. – С. 5-6.
- ³³ ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 8. – Спр. 128. – Арк. 101-102.
- ³⁴ Там же. – Спр. 129. – Арк. 116-118.
- ³⁵ Безвірники в боротьбі за хліб // Безвірник. – 1932. – № 24. – С. 8.
- ³⁶ Там же. – С. 13.
- ³⁷ Там же. – С. 9.
- ³⁸ Там же. – № 21-22. – С. 40.
- ³⁹ Мартирологія українських церков. – Торонто — Балтимор, 1987. —Т.1. – С. 306-307.
- ⁴⁰ Турган О. Робота безвірників під час збиральної // Безвірник. – 1933. – № 11-12. – С. 13.
- ⁴¹ ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 171. – Арк. 206, 207. Спр. 173. – Арк. 54, 62.
- ⁴² Там же. – Оп. 9. – Спр. 28. – Арк. 7.
- ⁴³ Там же. – Арк. 1, 2, 3, 4.
- ⁴⁴ Безвірник. – 1933. – № 14. – С. 28.
- ⁴⁵ Там же. – С. 29.
- ⁴⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 177. – Арк. 111.
- ⁴⁷ Там же. – Оп. 8. – Спр. 128. – Арк. 130, 131.

-
- ⁴⁸ Безвірник. – 1933. – № 1-2. – С. 50.
⁴⁹ О.Т. перші в районі // Безвірник. – 1933. – № 17-18. – С. 39.
⁵⁰ Ярославский Ем. Очередные задачи антирелигиозной пропаганды. (Доклад и заключительное слово на II пленуме ЦС СВБ СССР). – М.: «Безбожник». – 1930. – С.31.
⁵¹ ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 172. – Арк. 123.
⁵² Там же. – Арк. 160.
⁵³ Там же. – Арк. 122.
⁵⁴ Безвірник. – 1932. – № 13-14. – С. 41.
⁵⁵ Там же. – С. 42.
⁵⁶ Мацієвич І. Боротьба й перемога безвірників України // Безвірник. – 1933. – № 7-8. – С. 8.
⁵⁷ Безвірник. – 1932. – № 17-18. – С. 39.
⁵⁸ Там же.
⁵⁹ Безвірник. – 1933. – № 7-8. – С. 9.
⁶⁰ Там же.
⁶¹ Безвірник. – 1932. – № 21-22. – С. 40.
⁶² ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 177. – Арк. 91-92.
⁶³ Там же. – Оп. 8. – Спр. 128. – Арк. 186.
⁶⁴ Безвірник. – 1933. – № 1-2. – С.19.
⁶⁵ Там же.
⁶⁶ Там же.
⁶⁷ Безвірник. – 1933. – № 7-8. – С.10.
⁶⁸ Там же. – С. 11.
⁶⁹ Там же.
⁷⁰ Там же. – № 11-12. – С. 30.
⁷¹ Там же. – 1933. – № 13. – С. 20.
⁷² Там же. – С. 22.
⁷³ Там же. – № 14. – С. 27.
⁷⁴ Там же. – С. 28.
⁷⁵ Там же. – № 15. – С. 29.
⁷⁶ Там же.
⁷⁷ Безвірник. – 1932. – № 17-18. – С. 33.
⁷⁸ Там же. – № 9-10. – С.42.
⁷⁹ Там же.
⁸⁰ Там же. – № 13-14. – С. 42.
⁸¹ Безвірник. – 1933. – № 3. – С. 29.
⁸² Голодовка. 1932-1933 роки на Переяславщині: Свідчення / Упорядники: Ю.В. Авраменко, В. М. Гнатюк. – Переяслав-Хмельницький; Київ; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. – С. 57.
⁸³ ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 172. – Арк. 73.
⁸⁴ Там же. – Арк. 74.
⁸⁵ С. Старів. Страта голодом. – К.: “Українознавство”, 1997. – С. 186-187.
⁸⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 171. – Арк. 199.
⁸⁷ С. Старів. Страта голодом. – К.: “Українознавство”, 1997. – С. 221-222.